

УДК [007:15]:577.4

Чеканова І.В., к.т.н., с.н.с.¹;Лисенко О.І., д.т.н., професор²;Ткач І.М., к.е.н., доцент.³¹ - Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського;² - Інститут телекомунікаційних систем Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут";³ - Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Аналіз досвіду мобілізаційних економік в провідних країнах світу

Анализ опыта
мобилизационных экономик в
ведущих странах мира

An analysis of experience of
mobilizational economies in the
leading world countries

Резюме. У матеріалах статті надається огляд досвіду провідних країн світу щодо мобілізаційних економік. Наводяться шляхи удосконалення системи мобілізаційної підготовки, які можуть бути використані при розробці законодавчо-нормативної бази.

Ключові слова: збройні сили, мобілізаційна підготовка воєнних економік, особливий період.

Резюме. В материалах статьи предоставляется обзор опыта ведущих стран мира относительно мобилизационных экономик. Наводятся пути усовершенствования системы мобилизационной подготовки, которые могут быть использованы при разработке законодательно нормативной базы.

Ключевые слова: вооруженные силы, мобилизационная подготовка военных экономик, особый период.

Resume. In materials of the article is given the review of experience of leading countries of the in relation to mobilizational economies. Suggested the ways of improvement of mobilizational preparation system, which can be used for development of legislatively normative base.

Keywords: Armed Forces, mobilizational preparation of military economies, special period.

Постановка проблеми. Головним показником, який характеризує могутність держави і стан її воєнної безпеки, є бойова і мобілізаційна готовність військ до відбиття зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці. На сьогоднішній день в Україні ще спостерігається складність щодо проведення мобілізаційної підготовки воєнних економік в особливий період, що обумовлено як зовнішніми (на державному рівні), так і внутрішніми (на рівні Міністерства оборони) чинникам. Тому розгляд сучасних тенденцій та напрямів розвитку щодо проведення мобілізаційної підготовки воєнних економік в провідних країнах світу та вивчення їх досліду є актуальним.

Ступень розробленості проблеми. Практика створення ефективних моделей підготовки економіки до війни була висвітлена в спеціальній літературі та періодиці. Друга половина 20-х і початок 30-х років у СРСР були періодом жвавих і відкритих дебатів із питань

мобілізаційної підготовки. Серед авторів, які писали на цю тему, варто згадати С. Вишньова, А. Вольпе, П. Каратигіна, Н. Данілова, С. Добровольського, Я. Букшпана та інших. Промисловій мобілізації та управлінню економікою у воєнний час регулярно присвячувалися спеціальні випуски журналів "Війна і революція" та "Війна і техніка". У своїх пропозиціях А. Вольпе відверто говорив про "очевидну відсталість" СРСР у порівнянні із Заходом у галузі мобілізаційної підготовки промисловості та народного господарства, посилаючись для аргументації свого висновку, зокрема, на видані в СРСР роботи французького генерала Бернара Серріні та німецького економіста Артура Дікса. При цьому Вольпе прямо називав французьку Вищу раду національної оборони (Conseil Superier de Defense Nationale) як зразок для наслідування при створенні радянської системи мобілізаційної підготовки. С. Вишньов зі своєї сторони опирався

у своїх рекомендаціях головним чином на погляди американських фахівців, тому що СРСР на різних етапах свого існування використовував то американську, то французьку моделі.

Авторитетні американські фахівці в галузі економічної мобілізації Р. Воутер та Л. Карадбіл (колишній директор Управління промислових ресурсів у Міністерстві торгівлі) у 1985 році, тобто на піку гонки озброєнь, відзначали: “Всі існуючі приклади наявності резервних потужностей, що підтримуються у чисто мобілізаційних цілях, наприклад у оборонній промисловості, в усіх без винятку випадках є наслідком прямого державного фінансування. Вільний ринок не буде брати на себе створення резервних мобілізаційних потужностей” [1]. Фахівці США з питань мобілізаційної підготовки ще в 60-х роках минулого століття дійшли висновку, що озброєння, яке перебуває з мирного стану на складах, мало підходить для виробництва в умовах мобілізації через його надзвичайну спеціалізацію, що робить його технологічно неприйнятним для освоєння цивільною промисловістю, та внаслідок тривалих строків, що необхідні для його виготовлення. Вихід, на думку американців, полягав у використанні мобілізаційних зразків такого озброєння, технологія виробництва якого базується на технології виробництва продукції цивільного призначення (ЕОМ, мікропроцесори, лазерна техніка).

На сьогодні в Україні існує нагальна потреба в корінному перегляді сформованих поглядів на мобілізаційну підготовку економіки. Тому аналіз досвіду мобілізаційних економік у провідних країнах світу та впровадження його в Україні є актуальним.

Метою статті є проаналізувати досвід провідних країн світу щодо мобілізації воєнних економік.

Виклад основного матеріалу. Мобілізаційна підготовка економіки – одна з найважливіших сторін воєнних приготувань. Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних із метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а збройних сил, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Характерна особливість структури воєнної промисловості США, що робить безпосередній вплив на її підготовку до мобілізаційного розгортання, полягає в тому, що більшість її виробничих потужностей зосереджена в приватному секторі, частка якого у випуску продукції воєнного призначення у декілька разів

перевершує частку державного. Навіть багато державних воєнних заводів, промислове устаткування та інші засоби виробництва передані приватним фірмам на правах оренди. Тому всі заходи щодо підготовки промисловості до мобілізаційного розгортання плануються і проводяться із залученням керівництва приватних фірм. Планування і проведення мобілізаційних заходів здійснюється в тісному зв'язку з виконанням приватними фірмами поточних воєнних програм та тих, які намічаються. Урядові органи, які управляють воєнним виробництвом і НДДКР, а також укладають контракти з приватними фірмами на придбання товарів і послуг воєнного призначення, в той же час займаються підготовкою воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання. Діяльність приватних фірм у підготовці воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання фінансується державою.

У фінансовому контролі над висновком і виконанням крупних воєнних контрактів беруть участь також банківсько-фінансові комісії конгресу. Закупівельною політикою і контрактною діяльністю державних органів, у тому числі у воєнній галузі, займаються комісії з діяльності уряду обох палат. Комісія сенату по залученню людських ресурсів виробляє рекомендації і контролює програми з підготовки кадрів і мобілізації людських ресурсів для потреб збройних сил і воєнної промисловості [2]. Залучення до воєнного виробництва дрібних фірм та заохочення їх участі в підготовці воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання обговорюються в комісіях у справах таких фірм. Окрім постійних комісій існують різні комітети, а також спеціальні і об'єднані комісії, що створюються для вирішення окремих конкретних питань. Підготовкою воєнної промисловості займалися декілька виконавських органів (рис. 1). Адміністративний апарат президента включав ряд консультативних рад та управлінь, 13 міністерств і безліч самостійних агентств та відомств, які займались мобілізаційною підготовкою економіки.

Рада національної безпеки є найвищим дорадчим органом виконавчої влади. Вона визначає загальнополітичну лінію уряду, координує і направляє діяльність цивільних і воєнних органів у воєнній і воєнно-економічній галузях, виробляє рекомендації президентові по керівництву цими органами. Під наглядом Ради національної безпеки знаходиться Центральне розвідувальне управління, яке забезпечує уряд даними про терміни початку та масштаби,

мобілізаційного розгортання воєнної промисловості [3].

Економічна рада розробляє рекомендації президентові з політичних питань уряду в галузі цивільної економіки, змісту та спрямованості економічних програм як у мирний час, так і в особливий період. Консультативна Рада з питань будівництва збройних сил при міністерстві

оборони виробляє рішення по кардинальних питаннях підготовки до війни, у тому числі й мобілізаційному розгортанню воєнної промисловості. У центральному апараті міністерства оборони питаннями підготовки воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання займаються управління заступників і помічників міністра.

Рис. 1. Виконавчі органи, що приймають участь у підготовці воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання

У США дуже складна система урядових органів, які займаються підготовкою економіки країни до задоволення потреб війни. Їх

діяльність координується як “зверху вниз” – управління вищестоящих органів підлеглими установами, так і “знизу вверх” – розробка

нижчестоящими установами пропозицій та подання їх на розгляд і затвердження керівним органам. Крім того, між вказаними органами існує зв'язок "по горизонталі", що полягає у взаємoinформації і консультаціях.

Відповідальність за виконання тих або інших завдань мобілізаційної підготовки економіки, як правило, покладається на відповідні законодавчі і виконавчі органи уряду. Проте їх функції тісно переплітаються, та у ряді випадків один і той же орган виконує завдання, що відносяться до різних груп питань, а вирішення одних і тих же питань – дублюється різними органами. Органи міністерства оборони, які приймають участь у підготовці воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання представлені на рис. 2.

На відсутність чіткого керівництва мобілізаційною підготовкою економіки США урядовими органами вказували численні комісії, що вивчали і перевіряли їх діяльність. У зв'язку з цим у кінці 70-х років уряд США провів деяку перебудову системи органів, покликаних управляти мобілізаційною підготовкою економіки. Мета її – зосередити загальне керівництво мобілізаційною підготовкою економіки країни в знов створеному Федеральному управлінні мобілізаційного керівництва. Проте така перебудова повністю не виключала ні дублювання функцій і паралелізму в роботі, ні неузгодженості дій з мобілізаційної підготовки економіки різних федеральних і місцевих органів. Тому система урядового керівництва мобілізаційною підготовкою економіки може піддаватися подальшим реорганізаціям і удосконаленням. Для того, щоб забезпечити майбутню війну матеріально, керівництво США додає величезне значення воєнним приготуванням у галузі економіки, які прийнято називати мобілізаційною підготовкою економіки. Вона включає чисельні заходи, серед яких можна виділити:

підготовку матеріального забезпечення мобілізаційного розгортання збройних сил, передислокацію їх формувань до районів бойових дій, а також забезпечення необхідним військовим майном, особливо перед початком та при проведенні перших операцій без'ядерної війни, за рахунок заздалегідь створених запасів;

підготовку населення та об'єктів економіки до захисту від можливих ядерних ударів при розв'язуванні ядерної війни;

підготовку мобілізаційного розгортання воєнної промисловості та перебудову

національного господарства для задоволення воєнних потреб перед початком та в ході проведення без'ядерної війни.

Перед детальним розглядом названих заходів необхідно проаналізувати основні особливості тих умов, які впливають на організацію і проведення мобілізаційної підготовки економіки на сучасному етапі. Вони полягають в наступному:

1) визначаються потреби збройних сил у матеріальних засобах, необхідних для ведення бойових дій. Для забезпечення одного військовослужбовця на театрі воєнних дій, в першу світову війну, щодоби було потрібно в середньому близько 6 кг матеріальних засобів, у другу – до 20 кг, а під час війни США у В'єтнамі – понад 70 кг [4]. Аналіз цих даних показує, що воєнне споживання матеріальних засобів одним військовослужбовцем у 1915-1968 рр. зростало строго по експоненціальному закону, який виражається формулою:

$$Q = 5,5 \text{ кг} \cdot e^{0,046(T-1915)},$$

де: (Q – середня щодобова потреба в матеріальних засобах одного військовослужбовця, що знаходиться у складі збройних сил, які діють, в період війни;

T – календарний рік ведення війни.

За вказаною формулою можна розрахувати потреби забезпечення бойових дій одного військовослужбовця на театрі воєнних дій на добу: так у 1985 р. було б потрібно в середньому 140 кг матеріальних засобів, у 1990 р. – 175 кг, у 2000 р. – 225 кг. Ці дані відносяться до всього особового складу збройних сил, що знаходяться на театрі воєнних дій. Для частин і підрозділів, що безпосередньо беруть участь в бойових діях, вони будуть значно більше. Так, у 1982 р. для забезпечення ефективних бойових дій посиленого батальйону сухопутних військ (близько 1000 чол.) було б потрібно щодоби 4 тис. т матеріальних засобів, тобто приблизно по 4 т на людину, що в 10 разів більше, ніж у другу світову війну [5]. Усе це свідчить про те, що для забезпечення бойових дій масової армії в сучасній війні необхідно проводити і доставляти в райони дій колосальну кількість матеріальних засобів – значно більше, чим у попередні війни. Зокрема, в першу світову війну для поразки одного військовослужбовця в середньому витрачалося 5 тис. різних боєприпасів, у другу світову війну – 12 тис., а в період війни у В'єтнамі – до 70 тис. [6].

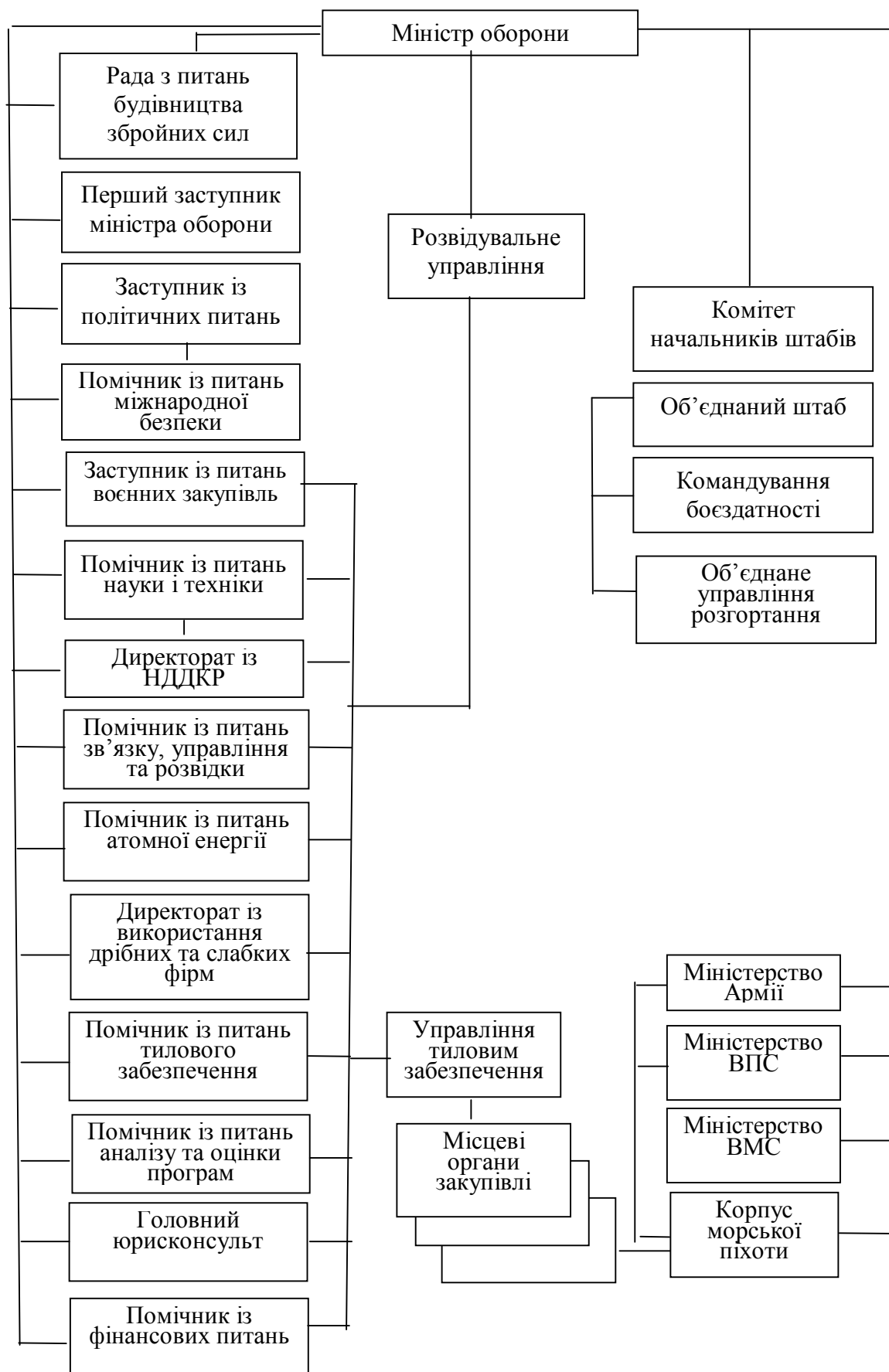

Рис. 2. Органи міністерства оборони, які приймають участь у підготовці воєнної промисловості до мобілізаційного розгортання

Така залежність витрати боєприпасів (P) для поразки одного військовослужбовця військ супротивника від року (T) ведення без'ядерної війни також виражається експоненціальним законом:

$$P = 3000 \text{ б/пр} \cdot e^{0,05(T-1915)}$$

Екстраполюючи дану залежність, можна розрахувати, що витрата боєприпасів у звичайному спорядженні може скласти: у 1985 р. – 105 тис., 1990 р. – 135 тис., 1995 р. – 170 тис., 2000 р. – 220 тис.;

2) збільшується вартість зразків озброєння та воєнної техніки, а також боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів та іншого військового майна. Так, вартість бойового танка зросла з 54,5 тис. дол. у 1945 р. до 1,1 млн. дол. у 1970 р. [7], авіаційного двигуна – з 23,5 тис. дол. у 1947 р. до 2,3 млн. дол. у 1980 р. [8]. Одночасно збільшуються витрати на експлуатацію і ремонт зразків озброєння та військової техніки (ОВТ) [9]. Можна зробити висновок, що витрати на оснащення збройних сил та їх матеріальне забезпечення в сучасній війні зростають в порівнянні з минулими війнами значно більше, чим потрібна кількість матеріальних засобів;

3) надзвичайно ускладнюються конструкції зразків ОВТ, починається масове використання в них елементів автоматики і радіоелектроніки, що вимагає широкої кооперації різних галузей промисловості при їх виробництві і високій кваліфікації персоналу, зайнятого виготовленням, обслуговуванням і ремонтом;

4) проводяться заходи щодо стандартизації і досягнення сумісності зразків ОВТ, наявних у різних країнах НАТО, викликаних тим, що на озброєнні армій цих країн перебуває безліч їх різновидів: 7 основних бойових танків, 8 БТР, 31 ПТУР, 24 бойових літака і 80 тактичних ракет що ускладнює постачання їх до них боєприпасів і запасних частин, організацію обслуговування та ремонту [10];

5) посилюється взаємозалежність багатьох заходів мобілізаційної підготовки економіки США і європейських країн НАТО; планування воєнних операцій та їх матеріальне забезпечення почало носити коаліційний характер; відбувається розподіл завдань цього забезпечення між країнами блоку.

Перераховані особливості накладають певний відбиток на мобілізаційну підготовку економіки США. Ще однією особливістю американської системи мобілізаційної підготовки промисловості (що підштовхувала до

відмови від утримання резервних потужностей) є добровільний характер підтримки мобілізаційних потужностей з боку приватного сектору.

Головним в американській системі мобілізаційної підготовки промисловості США були величезні масштаби і високі темпи виробництва в період Другої світової війни деяких видів бойової техніки (наприклад танків і літаків), завчасна розробка спеціальних так званих мобілізаційних зразків озброєння, технологічно орієнтованих на масовий випуск у випадку мобілізації в цивільному секторі економіки. Завдання створення таких зразків було покладено на мобілізаційні органи армії (тобто сухопутних військ), ВМС і насамперед – на державні арсенали збройних сил.

Створена в СРСР у 30-х роках система мобілізаційної підготовки забезпечила перемогу у роки Другої світової війни. У 80-х роках радянська, колись ефективна система мобілізаційної підготовки не тільки безнадійно застаріла, але й ґрунтовно підірвала як економіку, так і обороноздатність країни в цілому. Однієї із самих значних помилок економістів-реформаторів, стала нездатність зрозуміти та усунути основну перешкоду на шляху ліквідації структурних дисбалансів в економіці – успадковану новими пострадянськими державами від СРСР систему мобілізаційної підготовки з її креном на розвиток сировинних галузей і збереження надлишкових виробничих потужностей.

Технічний прогрес і ускладнення ОВТ привели до виникнення спеціалізованої воєнної промисловості у Радянському Союзі. Поява ракетно-ядерної зброї, реактивної авіації та іншої складної техніки потребувало небувалої раніше спеціалізації воєнного виробництва. У цій галузі СРСР швидко обігнав усі західні країни, включаючи Сполучені Штати.

У Воєнній доктрині (ВД) Російської Федерації (РФ), яка затверджена 5 лютого 2010 року Указом президента РФ, значна роль відведена мобілізаційній підготовці економіки і країни в цілому до війни, що суттєво відрізняє її від попередньої 2000 року. У попередній ВД питанням мобілізації була присвячена всього лише одна стаття “Основні напрямки мобілізаційної підготовки економіки” з восьми коротких пунктів, в останній з’явився окремий розділ “Мобілізаційна підготовка економіки, органів державної влади, органів місцевого самоврядування й організацій”. При цьому тільки одна 48-а стаття нараховує 14 пунктів, більшість з яких набагато довше згаданих

восьми пунктів доктрини 2000 року. Ще більша різниця в змісті. Якщо раніше мова йшла тільки про мобілізаційну підготовку економіки, то зараз говориться про завчасну підготовку до переходу на роботу в умовах воєнного часу органів державної влади, органів місцевого самоврядування і організацій, тобто всієї країни. Крім того, доктрина 2010 передбачає не тільки мобілізацію у випадку війни, але й по суті ведення в мирний час свого роду мобілізаційних війн, розрахованих на економічне виснаження супротивника шляхом проведення демонстраційних заходів мобілізаційного характеру.

Дослідження мобілізаційних заходів СРСР і США в 30-і роки минулого століття дозволяють помітити очевидну подібність у радянській і американській системах підготовки економіки до майбутньої війни.

По-перше, керівники обох держав виходили з того, що підсумок майбутнього збройного протиборства буде визначати промислова могутність сторін.

По-друге, і СРСР, і США робили упор у своїх воєнних готуваннях насамперед на розвиток цивільної промисловості як основної бази оборонного виробництва у випадку війни та не прагнули до створення великий спеціалізованої (кадрової) оборонної промисловості [11].

Висновок. Виходячи з досвіду провідних країн світу, а також у результаті проведеного аналізу були виділені наступні шляхи удосконалення системи мобілізаційної підготовки, які можуть бути використані при розробці законодавчо-нормативної бази:

визначення чинників, показників та критеріїв, які впливають на діяльність системи мобілізаційної підготовки;

розробка мобілізаційних планів економіки в частині визначення обсягів постачань ОВТ, речового майна і продовольства для військових і прирівняних до них споживачів, сировини, матеріалів, устаткування, що комплектують і готових виробів, а також у частині виконання робіт і послуг для забезпечення виробництва озброєння, військової техніки, продукції загального призначення і задоволення невідкладних потреб економіки;

створення, розвиток і збереження мобілізаційних потужностей для виробництва (ремонт): озброєння, військової техніки і військово-технічного майна;

формування державних та мобілізаційних матеріальних резервів;

виконання робіт і послуг у сфері транспорту, зв'язку, телерадіомовлення, в системі охорони здоров'я, а також постачань електроенергії, газу і

інших енергоносіїв із держав-учасників Угоди на період воєнного часу;

удосконалення організації і методологічної розробки питань мобілізаційної підготовки економіки, включаючи мобілізаційне планування і проведення науково-дослідних робіт із мобілізаційної тематики;

визначення потреби в трудових ресурсах і розробка пропозицій по їх перерозподілу;

розробка системи інформаційного обміну з питань співпраці в галузі мобілізаційної підготовки економіки.

організація системи навчання і підвищення кваліфікації фахівців у галузі мобілізаційної підготовки економіки проведення на двосторонній або багатобічній основі нарад, симпозіумів, консультацій, навчань і тренувань з мобілізаційного розгортання і виконання мобілізаційних планів;

забезпечення фінансування заходів щодо мобілізаційної підготовки економіки.

Україні зараз потрібна нова система мобілізаційної підготовки. Американський і радянський досвід показує, що чисельна армія мирного часу і розвинена кадрова воєнна промисловість не є самими головними факторами, що визначають результат великої та тривалої війни. Вирішальне значення в подібній війні мають воєнно-економічний потенціал та система мобілізаційної підготовки країни [12].

Будівництво оборони зі здатністю самостійно настроюватися потребує відмови від вузькоспеціалізованої воєнної промисловості. На зміну їй повинна прийти така промисловість, яка буде здатна випускати як оборонну так і цивільну продукцію на базі тих самих підприємств і технологій, тобто те, що принесло СРСР і США перемогу в Другій світовій війні й до чого американці почали повертатися в другій половині 60-х років. По такому шляху давно йде Японія. Швейцарія, колись одна із самих мілітаризованих країн світу, взагалі відмовилася від мобілізації як інструмента оборони країни і навіть від використання терміна "воєнна промисловість", офіційно замінивши його на "промисловість безпеки". Завдання для такої самонастроювальної системи зможе ставити тільки принципово нова армія [12].

Подальші дослідження. Сьогодні надзвичайно важко прогнозувати характер воєнних загроз, з якими реально зіштовхнеться Україна. Тому, будувати збройні сили під конкретні загрози безглуздо. У нинішніх умовах необхідно створити таку самонастроювальну систему, яка дозволяла б економіці переходити з мирного стану на воєнний та навпаки в реальному масштабі часу, гнучко реагуючи на зміну потреб у військовій техніці та інших

ресурсах. Для цього можливо було би сформулювати та виділити необхідні ресурси для їхнього досягнення. Такими цілями могли б бути:

перенесення центра ваги оборонних зусиль країни на розвиток такого оборонного потенціалу, який може знадобитися країні в майбутньому. Відповідно повинні бути змінені пропорції ресурсів що виділяються на оборону;

інтеграція воєнної промисловості в цивільну ринкову економіку, яка і повинна стати основною базою виробництва озброєння при мобілізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Інтернет ресурс <http://vpk-news.ru/articles/6765>
2. Хитч Ч., Макклін Р. Военная экономика в ядерный век. Перевод с английского. - М.: Воениздат, 1964. - 624 с.
3. Armed Forces Journal International. 1981. December. P.8
4. Шлепаков А.Н. Военно-стратегические концепции, прогнозы и мероприятия правительства США по мобилизационной подготовке экономики к современной войне / А.Н. Шлепаков, Ю.Н. Лавриненко, Б.В. Потемкин, А.Н. Гончаренко [за ред. доктора військових наук, професора, генерал-полковника І.М. Голушко.] - : К. – ИСЭПЗС АН УССР. – 1988. – 622 с.
5. International Defense Review. 1982. № 10. P.1339.
6. Army Research, Development and Acquisition Magazine. 1982. January – February. P. 22.
7. Army and Weapons. 1977. March – April. V.4. P. 25.
8. National Defense. 1980. V.65. № 361. P. 94.
9. Defense Industry Report. 1982. V. 12. № 21. P. 438.
10. Military Modelling. 1984. V. 14. № 1. P. 23-25.
11. Інтернет ресурс <http://vpk-news.ru/articles/6930>
12. Хитч Чарльз Дж. Руководство обороной : основы принятия решений / Ч. Дж. Хитч ; перевод Ю. В. Катасонова и Ю. В. Лебедева ; под редакцией и с предисловием В. С. Казаковцева. - Москва.: Советское радио, 1968. - 105 с.